

УДК 159.343

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2026-2-1>**Богучарова Олена Іванівна**

доктор психологічних наук, доцент,
професор кафедри психології, соціології та педагогіки
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-5617-9175

ОБҐРУНТОВАНИЙ РИЗИК ЯК ПРАВОВИЙ, ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТА УПРАВЛІНСЬКИЙ ВИКЛИК: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПЕРСПЕКТИВИ

Стаття присвячена проблемі виправданого ризику (ст. 42 Кримінального кодексу України) як актуальної правової, соціально-психологічної та управлінської міждисциплінарної теоретико-прикладної проблеми. Проведено розмежування між «виправданим ризиком» – «крайньою необхідністю» – «необхідною обороною» в умовах воєнного стану. Запропоновано концепцію «публічно задокументованого ризику», побудовану на підставі інтеграції положень кримінально-правового інституту обґрунтованого ризику (ст. 42 КК України), висновків з практики правового доказування випадків, що виключають кримінальну протиправність діяння посадових осіб, та психології прийняття ризикових рішень. Як приклади ризику, оцінено дії держслужбовців військово-цивільних адміністрацій та поліцейських підрозділу «Білий янгол» (евакуація тощо). Вказано на обставини, що обтяжують відмову у знятті питання про кримінальну відповідальність суб'єктів ризику, особливо у разі людських жертв, суспільно небезпечних наслідків, істотної шкоди. Зазначено про необхідність ширшого використання судом у вирішенні питання про кримінальну відповідальність за рішення та дії суб'єктів ризику, пов'язану з ризиком, експертні знання та ну методологію психологічної оцінки ризику. Запропоновані теоретичні підходи та практичні алгоритми дозволяють мінімізувати кримінально-правові ризики для посадових осіб, поліцейських і одночас забезпечити захист життя цивільного населення.

Зроблено висновок, що фахівці у сфері публічного управління та адміністрування, законодавці, судді, судові психологи-експерти мають сприяти: посиленню доктринальної бази для категорії «виправданий ризик» в умовах війни та застосуванню методології судово-психологічної експертизи ризику; правовому визнанню реальності психологічних механізмів прийняття рішень в критичних ситуаціях з трагічними наслідками, особливо у разі масових людських жертв; більш чіткої регламентації правової кваліфікації у перевищенні повноважень щодо діянь, які піддані перевірці з боку суду.

Ключові слова: війна, держслужбовці, механізми прийняття рішень, обґрунтований (правомірний) ризик, психологія управління, судово-психологічна експертиза, суб'єкт ризику, судова психологія, суспільно небезпечні наслідки.

Bohucharova O. I. Justified risk as a legal, psychological, and public administration challenge: a theoretical and practical perspective

This article examines justified risk (Article 42 of the Criminal Code of Ukraine) as a pressing interdisciplinary issue at the intersection of law, socio-psychological analysis, and public administration. The study delineates the boundaries between justified risk, the state of necessity, and necessary defense under conditions of martial law. The paper introduces the concept of “publicly documented risk,” developed through the integration of the criminal law doctrine of justified risk, insights derived from evidentiary practice in cases excluding criminal unlawfulness of officials’ actions, and contemporary approaches to the psychology of decision-making under risk. The actions of civil servants within military-civil administrations and police officers of the “White Angel” unit (including evacuation operations) are examined as illustrative cases of risk-based decision-making. Particular attention is paid to factors complicating exemption from criminal liability for decision-makers operating under risk, especially in situations involving loss of life, significant harm, or serious public consequences. The study argues for a broader use of expert knowledge and methodological tools of psychological risk assessment in judicial decision-making concerning criminal liability in risk-related cases. The proposed theoretical framework and practical algorithms aim to reduce

criminal law exposure for public officials and law enforcement personnel while ensuring the effective protection of civilian populations.

It is concluded that Scholars and practitioners in public administration, legislators, judges, and forensic psychology experts should contribute to strengthening the doctrinal foundations of justified risk in wartime conditions and to advancing the use of forensic psychological assessment methodologies. It is essential to ensure legal recognition of the role of psychological mechanisms in decision-making under extreme conditions, particularly in cases involving tragic outcomes and mass casualties. Greater clarity is also required in the legal qualification of actions potentially exceeding official authority when such actions are subject to judicial review.

Key words: *war, civil servants, decision-making mechanisms, justified (legitimate) risk, management psychology, forensic psychological examination, risk subject, forensic psychology, socially dangerous consequences.*

Вступ. Російсько-українська війна 2014–2021 рр., й особливо її повно-масштабна фаза з 2022 р., актуалізувала питання правомірності дій і управлінських рішень, які вчиняють або приймають посадові особи у надзвичайних, нештатних, кризових, бойових, оперативно загрозливих ситуаціях, у тому числі в умовах правового режиму воєнного стану. За цих ситуацій об’єктивно ймовірно заподіяння шкоди правоохоронюваним благам й інтересам звичайних людей, що з формальної точки зору здатне утворювати ознаки певного злочину. Для кваліфікації цього типу ситуацій, дій та рішень в українському кримінальному праві відповідно до статті 42 Кримінального кодексу України (КК України) існує інститут обґрунтованого ризику, а саме «Обґрунтований ризик як обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння (ст. 42 КК України)...» [1]. Серед тих суб’єктів, хто здатний вчиняти такі діяння або приймати рішення – керівники військово-цивільних адміністрацій (ВЦА), військових і поліцейських підрозділів, посадові особи, держслужбовці та ін. За суттю всі вони є суб’єктами ризику, принаймні частково знаходяться в умовах браку часу, інформації та ресурсів. У міжнародному праві функціонують суміжні доктрини: стан необхідності (state of necessity), захист необхідністю (defence of necessity), військова необхідність (military necessity) та примус (duress) [2–4]. Зокрема, вони закріплені у Проекті статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння (2001) [2] та Римському статуті Міжнародного кримінального суду (1998) [3]. Практика міжнародних судових інституцій підтверджує застосування цих підходів, зокрема у справах *Prosecutor v. Galić* (ICTY, 2003),

R v Perka (Supreme Court of Canada, 1984), *United States v. Bailey* (1980) [5–7].

Обґрунтований ризик у кримінальному праві визначається як свідоме вчинення дій, пов’язаних із можливістю заподіяння шкоди, з метою досягнення суспільно корисного результату, якщо ця мета не може бути досягнута безризиковим способом [1]. Зважаючи на дефініцію, варто підкреслити, що поведінка людини в умовах небезпеки, підпорядковується не лише правовим, а й складним психологічним механізмам. Той факт, що кримінально-правовий інститут обґрунтованого ризику, значущий для визначення кордонів кримінальної відповідальності у випадках перевищення повноважень, засновано на правовому, а також і психологічному понятті «ризик» доводить необхідність уваги до проблеми ризику з боку не тільки правників чи теоретиків з управління, а й теоретиків і практиків в галузі судової, правової, поведінкової, юридичної психології.

Матеріали та методи. Проблема визначення понять «ризик», а тим більше «ризикована поведінка», «суб’єкт ризику» в різних наукових підходах трактується по-різному, що створює труднощі у формуванні єдиної теоретичної платформи оцінки правомірності ризику. У науковій літературі ризик аналізується як: імовірність негативних наслідків; дія, пов’язана з можливими втратами; вибір між безпечнішим і потенційно більш ефективним, але небезпечним варіантом дій [8]. Якщо розглядати теоретичні підходи до осмислення поняття обґрунтованого (виправданого, правомірного) ризику, першою за впливовістю варто зазначити концепцію «контекстуально-обмеженої правомірності ризику» [9]. Цей підхід концептуалізує та пропонує розвинути розуміння обґрунтованого ризику у

воєнний час. Ризик тут виступає як контекстуально-обмежена форма правомірності, що визначається не лише формальними ознаками ст. 42 КК України, а й реальним оперативним середовищем. Останнє характеризується: інтенсивністю бойових дій; рівнем інформаційної невизначеності; доступністю альтернатив; психофізіологічним станом суб'єкта рішення. Правомірність ризику в такому підході набуває динамічного характеру й оцінюється не ізольовано, а в межах конкретної бойової, оперативної, управлінської ситуації [10–12].

Наступною є доктрина «конфлікту обов'язків» – етико-філософська теорія. Наголос на етичних аспектах присутній і в культурній легітимації ризику [13]; калькулятивної раціональності» економетрики [14]; правовій концепції «конфлікту інтересів» [15]. Останнє поняття – це юридично визначений термін, що регулюється законом (корупція, адміністративні рішення). Якщо звернутися до аналізу реалій російсько-української війни, зокрема, евакуації з зони бойових дій у випадках відмови цивільних людей від відселення, то очевидним є конфлікт двох конституційно значущих цінностей: право особи на свободу пересування та автономію волі; обов'язок держави забезпечити захист життя. У зв'язку з чим дії ВЦА та поліції (поліцейські офіцери громади, спеціальні евакуаційні екіпажі поліції «Білий янгол») мають бачитися крізь призму ієрархії охоронюваних благ, де життя є пріоритетом над майновими, процедурними інтересами, але не автоматично нівелює автономію особи. Це дозволяє розмежувати: крайню необхідність як примусову евакуацію; обґрунтований ризик як організаційно-ризикові рішення (обмеження доступу, блокування території, реквізиція транспорту); ситуації, де примус є неприпустимим [16]. Такі підходи доводить й Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ). ЄСПЛ багаторазово наголошував, що право на життя (ст. 2 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) має пріоритет над іншими цінностями, але при цьому захист життя не виключає обмежень інших свобод за умови їхньої обґрунтованості та пропорційності, що підтверджує застосування цього підходу, зокрема у справах, які він розглядає [17].

На противагу, психологічні концепції аналізують ризик як ситуативну характеристику діяльності, як особистісний механізм управління поведінкою в умовах небезпеки, раціональні та ірраціональні компоненти ризику, вплив евристик, когнітивних спотворень, емоційних станів, стресу [18]. Визначення ризику є центральним саме у психологічних концепціях так само, як і в новій науці ризикології. У воєнних умовах на поведінку суб'єкта ризику додатково впливають: дефіцит часу та інформації; хронічний стрес і бойове виснаження; «тунельне мислення» та евристики доступності й репрезентативності [19]; груповий тиск, «групомислення»; прискорений цикл ухвалення рішень. Апроксимуючи психологічний доробок ризику у документування злочинів у кримінальному провадженні, підкреслимо, що слідчим варто враховувати не лише наслідки, а й контекст та об'єктивні обмеження прийняття рішення; альтернативи, які видаються очевидними лише *ex post*; психофізіологічний стан суб'єкта ризику. У більшості психологічних моделей існують певні передбачувані тренди: наголос на раціональності вибору в нестандартних ситуаціях. Притому, з одного боку, не враховуються стійкі риси особистості, як-от імпульсивність, рівень здоров'я й самопочуття, останні іноді, навіть, більш значущі, ніж індивідуальний профіль, а з іншого, – налаштування на захисну поведінку як-от ймовірність досягнення результату без ризику, на противагу, ризику як тригеру нещасного випадку. Отже, у кризових умовах ініційований механізм обмеженої раціональності [20]: особа обирає не оптимальний, а прийнятний варіант рішення. Умови війни радикально підсилюють цей механізм, що зумовлює домінування задовільних, а не оптимальних управлінських рішень.

У кримінальному провадженні, як і в суді очевидні переваги методології судово-психологічної експертизи (СПЕ), яку використовують рідко, але яка дозволяє провести межу між розумним ризиком і необережністю. СПЕ надають висновок про: реальну мету; здатність усвідомлювати наслідки; передбачення альтернатив; вплив стресу на прийняття рішення суб'єктом ризику [21].

Щодо судової практики, то застосування ст. 42 КК України залишається обмеженим, однак у воєнний період її значення суттєво зростає. Особливо якщо йдеться про оцінку дій військових командирів, поліцейських, посадових осіб ВЦА під час евакуації, реквізиції майна, обмеження доступу до небезпечних територій, перевищення повноважень тощо. Ключовим в судових процесах є доведення того факту, що суб'єкт діяв на підставі розумного розрахунку, а не легковажно [22]. У судових процесах представляється доцільною застосування психолого-правової моделі «обмеженої передбачуваності» наслідків, в якій враховано: когнітивні спотворення цивільних (заперечення безпеки, «нормалізація ризику»); бойовий стрес у поліцейських, наслідки групомислення в рішеннях ВЦА. Психолого-правова модель «обмеженої передбачуваності» наслідків, аналогом якої є концепція так званих законних (легітимних) очікувань (*legitimate expectations*) [23] створює підстави для диференційованої правової оцінки діянь і рішень, розмежовує виправданий ризик і недбалість. Як наслідок, судді оперують не «ідеальною моделлю поведінки» суб'єктів ризику, а реалістично доступним варіантом поведінки в конкретний момент. Зауважимо, правовий аспект оцінки ризикових рішень полягає в тому, що у юриспруденції передбачуваність є частиною верховенства права, що означає: закони є зрозумілими, а їх застосування – послідовним.

Варто тут згадати вироки ЄСПЛ, які встановлювали: необхідність адекватного оцінювання ризику під час державних дій, що можуть становити загрозу життю людини; вимогу прозорості та обґрунтування державних рішень, що стосуються евакуації та обмеження пересування; оцінювання процесу оцінки ризику, а не лише результату. Ці стандарти формують міжнародно-правову базу для оцінки дій посадових осіб, зокрема в контексті евакуації цивільних. МГП (Женевські конвенції 1949 р. і додаткові протоколи) затверджує такі тези для посадових осіб: обов'язок захищати цивільне населення під час збройних конфліктів; заборона необґрунтованого ризику для цивільних, включно з ризиком життя та здоров'ю; вимога балансування між

військовою необхідністю та гуманністю. Тож у випадках евакуації цивільного населення дії посадових осіб мають відповідати не лише національному праву, а й критеріям пропорційності, ділової необхідності, запобігання суперечностям із нормами МГП [5].

Будь-яка діяльність у воєнний час передбачає управлінський вимір ризику й відповідно ризик-менеджмент, а отже, вибір суб'єкта між кількома небезпечними альтернативами. Оскільки рішення ВЦА, військових і поліцейських нерідко мають колективний характер і приймаються під тиском відповідальності за значну кількість людей [24], тому управління ризиками – це способи зменшення ймовірності настання негативних подій і (або) наслідків від них за допомогою заходів, які вимагають розумних витрат У підсумку в теорії управління ризик повністю не мінімізується, а має оптимізуватися.

Концепція «публічно задокументованого ризику» запропонована свого часу У. Беком – автором концепції «суспільства ризику» [25]. У воєнних умовах правомірність ризику має бути пов'язана з належним документуванням рішень. Запропоновано розглядати документування як окремий елемент правомірності: фіксація попередження цивільних; відеозапис відмови; письмове підтвердження ризиків; рапорт із зазначенням обставин. Це формує презумпцію добросовісності дій посадових осіб [10]. Дана концепція була апроксимована нами з урахуванням кримінально-правового інституту обґрунтованого ризику (ст. 42 КК України), практик правового доказування фактів та психології прийняття ризикових рішень з їх подальшою інтеграцією в цілісну модель публічно задокументованого ризику. Отже, зважаючи на розмаїття вищезазначених концептуальних підходів, які на сьогодні становлять внесок у наукову новизну в оцінці інституту обґрунтованого ризику в умовах війни, потрібно визнати наявність декількох різних соціальних, правових, психологічних, безпекових контекстів аналізу дій та рішень суб'єктів ризику.

Метою статті є формування теоретичного апарату аналізу інституту «виправданого ризику» як інтеграції кримінально-правового

інституту обґрунтованого (правомірного) ризику (ст. 42 КК України), практик правового доказування випадків, що виключають кримінальну протиправність діяння, та психології прийняття ризикових рішень суб'єктом ризику в різних контекстах, у тому числі в умовах правового режиму воєнного стану під час російсько-української війни.

Результати. Поняття (концепт) обґрунтованого (виправданого, правомірного) ризику за суттю є кримінально-правовим інститутом, що належить до обставин, які виключають злочинність діяння [1]. Загалом у період війни інститут обґрунтованого ризику, як доводять відповідні дослідження, виконує низку критично важливих функцій, що потребують як правової дефініції, так й психологічного осмислення і опрацювання: захищає осіб, які діють в інтересах держави та суспільства, від неправомірного кримінального переслідування; створює правову основу для прийняття швидких і небезпечних рішень у ситуаціях, де бездіяльність може завдати значно більшої шкоди; сприяє ефективному функціонуванню сил оборони та рятувальних служб, забезпечуючи юридичну визначеність їх дій; підтримує баланс між потребами безпеки та вимогами законності, що є ключовим для правової держави, навіть у воєнний час [26].

Так, наприклад, під час масових обстрілів міст чи окупації населених пунктів військовослужбовці, медики, поліцейські та рятувальники нерідко змушені діяти у спосіб, який, як представляється, формально начебто порушує вимоги певних інструкцій, але цей спосіб є єдино вірним у порятунку людей. Такі дії охоплюють, зокрема: застосування техніки всупереч штатним параметрам; проникнення на приватну територію без згоди власника; пошкодження транспортних засобів або будівель з метою порятунку осіб тощо. Відповідно вчені розглядають три групи обставин, які виключають кримінальну відповідальність посадових осіб: 1) ті, в яких яскраво виражені суспільна корисність і правомірність; 2) ті, що хоча й виключають суспільну небезпеку та караність діяння, але не роблять їх у низці випадків корисними і правомірними (добровільна відмова від злочину тощо); 3) ті, які

визначають примусовість поведінки (фізичний примус, непереборна сила) [27]. Ключовою для аналізу кримінально-правового інституту правомірного ризику у всіх цих випадках є психологічна проблема здатності особистості керувати та контролювати свою поведінку в нестандартних ситуаціях, особливо в умовах війни. Так, під час дій оперативної необхідності оцінка особою ризику могла бути об'єктивно обмежена певними обставинами, але не являлася наслідком недбалості. Притому надзвичайно важливе значення набуває поняття «обставини, що виключають злочинність діяння». Звідти потрібні не лише доктринальні знання, а й з'являється необхідність у формулюванні спеціальних запитань, на які потрібно знайти відповіді під час оцінки дій суб'єкту ризику в судовому порядку або на етапі досудового розслідування та самі посадові особи в критичній ситуації. Критерії правомірності ризику для ВЦА, поліції та критичні питання тут наступні: 1. Чи існує реальна й безпосередня загроза життю? 2. Чи є безпечніші альтернативи? 3. Чи пропорційне втручання очікуваній користі? 4. Чи належним чином задокументовано рішення? Якщо відповідь на перші три питання позитивна, а дії задокументовані – ризик може бути визнаний обґрунтованим (безпековий контекст).

У військових, поліцейських і держслужбовців ВЦА психологія прийняття ризикових рішень проявляється в тому, що рішення в надзвичайних, критичних ситуаціях приймається за секунди, а через хронічний стрес та бойове виснаження відбувається зниження когнітивних ресурсів; при прийнятті рішення фокус зміщено в бік оцінки негайної загрози, попри більш важливі юридичні наслідки. Притому підвищується рівень тривоги; дії набувають ризикованості як вимушений стиль поведінки. Загалом потрібно визнати стрес-стратегії: знижують логічне мислення, загострюють вірогідність реактивних, а не проактивних рішень, провокують тунельне мислення (зосередження тільки на одній загрозі), блокують довгострокове прогнозування. Недарма вважається стрес активує двополярну систему «бий або тікай» [28; 29].

На етапі досудового розслідування у кримінальному провадженні обґрунтований ризик

має процесуальний аспект. Показовою в цьому сенсі є справа генерал-майора В. Назарова. Вироком Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 27.03.2017 особу було засуджено за ч. 3 ст. 425 КК України [30]. Ухвалою апеляційного суду від 11.12.2020 вирок залишено без змін [31]. Водночас постановою Верховного Суду від 21.05.2021 зазначені рішення було скасовано, а кримінальне провадження закрито у зв'язку з відсутністю складу кримінального правопорушення [32]. Суд дійшов висновку, що дії особи були вчинені в умовах обґрунтованого ризику. Проте, це поодинокий випадок. Якщо оцінювати приклади ризикованих дій ВЦА та поліцейських екіпажем підрозділу «Білий янгол» (евакуація тощо), то варто враховувати обставини, що обтяжують відмову у знятті питання про кримінальну відповідальність суб'єктів ризику, особливо у разі людських жертв, істотної шкоди. Це: недостатність судової практики щодо подібних ситуацій невизначеності

як у вітчизняному, так і міжнародному праві; нестача законодавчої бази для правової оцінки статусу небезпечних діянь тих, хто ризикує; контекст публічності оспорюваних ситуацій з трагічними наслідками; широке залучення громадських активістів й ЗМІ в судові оспорювання; значний внесок психологічної складової в управлінське рішення під час війни.

При аналізі правомірності дій (особливо у воєнний і надзвичайний час) потрібно чітко розрізняти, яке з трьох понять може застосовуватися саме у конкретній ситуації: «ризик», «крайня необхідність» чи «необхідна оборона». Ці інститути мають різні умови, мотиви і вид шкоди. Для визначання відмінностей ми порівняли дії за ст.ст. 36, 39, 42 КК України (табл. 1, узагальнено автором).

Виходячи з таблиці стає очевидним, що інститут виправданого ризику відмежовано від: необхідної оборони (ст. 36 КК України) – шкода заподіюється нападнику; крайньої необхідності (ст. 39 КК України) – шкода завдається

Таблиця 1

Порівняння: ризик, крайня необхідність, необхідна оборона

Інститут / Критерій	Основна суть	Застосування	«Об'єкт» заподіяння шкоди (за необхідності)	Ключові умови правомірності
Виправданий обґрунтований ризик (ст. 42 КК України)	Дія/бездіяльність, ризик, формально є ознаки злочину, але вчинені для значної суспільно-корисної мети	Коли ця мета не може бути досягнута без ризику; суб'єкт розраховував запобігти шкоді	Будь-які охоронювані законом інтереси особисті майнові, державні тощо	1) неможливість досягнення мети без ризику; 2) обґрунтоване розрахування на запобігання шкоди; 3) відсутність навмисної загрози життю або екокатастрофи
Крайня необхідність (ст. 39 КК України)	Вчинення дій, що формально порушують право, для усунення небезпеки, яка безпосередньо загрожує особі/інтересам, якщо інші засоби недоступні	Коли існує реальна, неминуща небезпека – для себе, інших чи суспільства	Здебільшого непричетні або треті особи, чи майно	1) небезпека реально загрожує; 2) інших засобів немає; 3) шкода, заподіяна для усунення небезпеки, є меншою або рівноцінною іншій шкоді, якої можна уникнути; 4) не перевищено меж необхідності
Необхідна оборона (ст. 36 КК України)	Захист охоронюваних законом прав, інтересів особи/держави від суспільно-небезпечного посягання шляхом заподіяння шкоди тому, хто посягає	Коли триває реальне посягання – напад, загроза нападу	Особа або особи, які посягали (нападники)	1) є суспільно-небезпечне посягання; 2) захисні дії відповідають обстановці; 3) шкода заподіяна лише нападнику; 4) не перевищено меж оборони

для усунення реальної небезпеки, зазвичай третім особам або майну. На відміну від інститутів необхідної оборони та крайньої необхідності, при виправданому ризику шкода є лише ймовірною, а дія спрямована не тільки на уникнення небезпеки, а й досягнення позитивного результату. Теоретично дії ВЦА і поліції підпадають як під кваліфікацію «виправданий ризик», так і «крайня необхідність». Водночас практично будь-які дії держслужбовців і поліцейських не так вже і важко піддати запереченню або перевірці в суді, особливо якщо є жертви, шкода майну або обвинувачення у перевищенні повноважень. Тому доцільно розрізняти типові ситуації, які часто оскаржують в суді (табл. 2, узагальнено автором).

Як таблиця 2, так і запропонована «матриця ризиків» (табл. 3, узагальнено автором) – це практичні інструменти, що допомагають: прогнозувати негативні наслідки; обґрунтовувати рішення; запобігати кримінальним ризикам; захищати право цивільних на життя в умовах воєнного часу і в межах тих ситуацій, які є типовими для сьогодення. Щодо матриці, то ми реалізували комплексний підхід до оцінювання правомірності ризикових рішень на підставі інтеграція міжнародних стандартів ЄСПЛ і МГП з національним кримінальним правом та психологічними моделями. У складних ситуаціях, зокрема відмови цивільних від евакуації дії ВЦА та поліцейських перебувають на межі між: автономією волі особи, обов’язком держави захищати життя, ризиком кримінальної відповідальності. Саме тому обґрунтований ризик у воєнний час має оцінюватися через призму: контексту, пропорційності, психологічних механізмів, документальної фіксації.

Зваживши на зазначене та проаналізувавши літературні джерела, ми сформулювали

практичні рекомендації для ВЦА та поліції. Так, алгоритм дій у разі відмови цивільного населення від евакуації складається з таких етапів: 1) інформування; 2) перевірка добровільності рішення; 3) документування; 4) оцінка підстав для примусу.

Специфічні рекомендації ми пропонуємо для поліцейських підрозділів «Білий янгол» та поліцейських офіцерів громади (ПОГ). Поліцейські мають спиратися на: 1) комунікаційні стратегії (уникнення ультимативного тону; застосування техніки кризових переговорів і прикладів реальних наслідків попередніх обстрілів); 2) психологічну тактику (врахування проявів масової психіки – заперечення небезпеки; пояснення ризиків конкретно, а не абстрактно; зв’язок через родичів або авторитетних осіб громади); 3) оцінку вразливих категорій (окремий підхід до літніх осіб; обов’язкова евакуація дітей відповідно до рішень органів влади; фіксація стану здоров’я); 4) уникнення перевищення повноважень (діяти виключно в межах офіційних наказів; не застосовувати фізичну силу без прямих законних підстав; не пошкоджувати майно без крайньої необхідності). У судовій практиці задля уникнення суперечностей варто також навести рекомендації, які було нами сформульовано для законодавця та органів управління: розробити окремий підзаконний акт щодо алгоритму евакуації в умовах відмови цивільних; закріпити обов’язкове відеодокументування як стандарт; передбачити процесуальну презумпцію добросовісності дій посадовців, якщо виконано всі процедурні вимоги; ввести обов’язкові тренінги для підрозділів евакуації з психології кризових комунікацій. Отже, держслужбовці ВЦА, управлінці, командири військових, поліцейських підрозділів в умовах правового

Таблиця 2

Типові ситуації, де ВЦА діють «на межі ризику»

Ситуація	Потенційна загроза кримінальної відповідальності	Можлива оцінка за ст. 42 КК України
Примусова евакуація	Перевищення влади, примушування	якщо була реальна загроза життю
Реквізиція транспорту під час ракетного удару	Незаконне заволодіння	якщо майно необхідне для рятування людей
Блокування доступу журналістів / волонтерів	Перешкоджання журналістській діяльності	якщо є ризик обстрілу/ДРГ
Евакуація без згоди родичів	Перевищення повноважень	якщо існує загроза негайної смерті

Модель «Матриця ризиків» для ВЦА на контрольованих українських територіях

Компонент оцінки	Приклад ситуації	Потенційний негативний наслідок	Оцінка ризику (Низький / Середній / Високий)	Компенсуючі заходи	Категорія правомірності
1.Безпосередня загроза життю	Обстріли житлового кварталу	Загибель цивільних	Високий	Негайна евакуація, укриття	Крайня необхідність / виправданий ризик
2. Відмова від евакуації добровільно	Цивільні відмовляються виїжджати	Ризик травм / загибелі	Середній – Високий	Кризові переговори, доказування ризику	Виправданий ризик
3. Наявність безпечних альтернатив	Дороги без загроз мінування/ обстрілів	Можлива відмова від евакуації	Низький– Середній	Доступні безпечні маршрути	Ризик знижений
4.Документування ризику	Відеофіксація попередження	Відсутність доказів в суді	Середній	Фото/відео, письмові попередження	Покращує правомірність
5.Пропорційність заходів	Блокування доступу без попередження	Суперечить правам цивільних	Високий	Попередження, альтернатива	Ризик необґрунтований
6. Можливість мінімізації шкоди	Маршрути евакуації з супроводом поліції	Відсутність супроводу	Середній	Супровід поліції / ДСНС	Прийнятний ризик
7. Психологічний стан суб'єктів	Страх, груповий тиск	Неконтрольована поведінка	Середній	Психологічна підтримка	Враховується при оцінці

Примітка. Пояснення ключових компонентів. 1. Оцінка ризику: низький, середній, високий з урахуванням імовірності та тяжкості наслідків. 2. Компенсуючі заходи: дії, що знижують правовий ризик – інформування, доступні альтернативи, документування, супровід служб. 3. Категорія правомірності: крайня необхідність: невідкладна оборона життя там, де відсутні інші варіанти; виправданий ризик: ризикові дії для досягнення суспільно корисної мети; ризик необґрунтований: переважає ймовірність шкоди над користю.

режиму воєнного стану часто змушені діяти у нетипових ситуаціях. Тому для кваліфікації правомірності цих діянь є фундаментальною психологія людини.

Висновки. Обґрунтований ризик є комплексним правовим, соціально психологічним і управлінським феноменом. У воєнних умовах його значення істотно зростає, оскільки більшість рішень приймається в екстремальному середовищі з високим рівнем невизначеності. Правова оцінка діянь та рішень суб'єктів ризику має спиратися не лише на формальні критерії ст. 42 КК України, а й аналіз психологічних механізмів прийняття рішень. Обмежена раціональність, стрес, дефіцит часу та інформації не звільняють від відповідальності автоматично, але є суттєвими чинниками для визначення меж правомірності. Інститут обґрунтованого ризику покликаний

забезпечити баланс між охороною суспільних відносин і необхідністю діяти в умовах небезпеки. Його подальший розвиток потребує міждисциплінарної взаємодії команд вчених і практиків та формування сталої судової практики з урахуванням реалій воєнного часу. Запропоновані теоретичні підходи та практичні алгоритми дозволяють мінімізувати кримінально-правові ризики для посадових осіб, військових, поліцейських і водночас забезпечити захист життя цивільного населення. Запропонована в цій статті концепція публічно задокументованого ризику є авторською апроксимацією попередніх концептуальних узагальнень, а її положення впливають з інтеграції кримінально-правового інституту обґрунтованого ризику (ст. 42 КК України), практик правового доказування випадків, що виключають кримінальну протиправність

діяння посадових осіб, та психології прийняття ризикових рішень. Концепція передбачає: документування ризикових рішень і попереджень, що посилює правомірність дій посадових осіб, військових, поліцейських та робить їх більш передбачуваними для суду і міжнародних інституцій. Базові принципи, на яких ґрунтується концепція: доказовість, прозорість, пропорційність. Концепція публічно

задокументованого ризику вперше аргументується в публічному науковому обговоренні в контексті російсько-української війни. «Матрицю ризиків» розроблено як практичний інструмент та побудовано за комплексного підходу на підставі інтеграція міжнародних стандартів ЄСПЛ і МГП з національним кримінальним правом та психологічними моделями.

Література

1. Кримінальний кодекс України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
2. Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts (2001), art. 25. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf
3. Rome Statute of the International Criminal Court. 1998. Official Consolidated Text. International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf>
4. International Committee of the Red Cross (ICRC). *Commentary on the Geneva Conventions of 12 August 1949*. Geneva, 2016.
5. Prosecutor v. Galić. Case No. IT-98-29-T, Judgment 12.05.2003. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. URL: <https://www.icty.org/x/cases/galic/tjug/en/gal-tj031205e.pdf>
6. Perka v. The Queen, [1984] 2 S.C.R. 232. Supreme Court of Canada. 1984. URL: <https://decisions.scc-csc.ca/scc-csc/scc-csc/en/item/5277/index.do>
7. United States v. Bailey, 444 U.S. 394 (1980). U.S. Supreme Court. 1980. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/444/394/>
8. Пехник А. В., Кройтор А. В., Завгородня Ю. В. Теорія ризику: історія та сучасні підходи. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. редкол.) та ін. Одеса: Фенікс, 2019. Вип. 63. С. 33–47. DOI: <https://doi.org/10.32837/app.v63i0.5>
9. Lesko A., Prychepa I., Lesko T. Development of approach to anticipatory risk management of the enterprise under uncertainty conditions. *Technology audit and production reserves*. 2017. Vol. 4, № 4(36). P. 9–15. DOI: <https://doi.org/10.15587/2312-8372.2017.108595>
10. Некрасов В., Катамадзе Г. Ризик-орієнтований підхід (РОП) в діяльності органів правопорядку. *Реалізація філософії «Intelligence-led Policing» в системі кримінального аналізу Національної поліції України: монографія* / Користін О., Швець Д. та ін.; за заг. ред. Користіна О.Є. Київ: «ВАІТЕ», 2024. С.311–341 DOI: <https://doi.org/10.36486/978-966-2310-66-5-25>
11. Сластянікова А., П'ятодверний М. Ризики в системі економічної безпеки підприємств: методи оцінювання. *Адаптивне управління: теорія і практика. Сер. Економіка*. 2024. Вип. 19(38). DOI: [https://doi.org/10.33296/2707-0654-19\(38\)-16](https://doi.org/10.33296/2707-0654-19(38)-16)
12. Мунтян С. М. Поняття та види ризиків економічній безпеці України. *Право та державне управління*. 2023. № 2. С. 530–532. DOI: <https://doi.org/10.32782/pdu.2023.2.77>
13. Douglas M., Wildavsky A. Risk and Culture: An Essay on the Selection of Technological and Environmental Dangers. Berkeley : University of California Press, 1982.
14. Greene W. H. *Econometric Analysis*. 8th ed. Harlow : Pearson, 2018.
15. Берназюк Я.О. Конфлікт інтересів як суперечність між приватними та службовими інтересами: теоретико-правовий аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Юридичні науки*. 2017. Вип. 2. Т.1. С. 42–45.
16. Чепкова К. О. Спеціальні права дитини під час збройного конфлікту. *Право і суспільство*. 2025. № 4. Т. 2. С. 95–100. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.2.15>
17. Masneva v. Ukraine, Application. Case No. 5952/07. 20 December 2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-108220%22%7D>
18. Бондзик Д. М. Психологічні концепції ризику та ризикованої поведінки. *Науковий вісник ХДУ. Сер.: Психологічні науки*. 2025. № 1. С. 56–63. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2025-1-7>.
19. Kahneman D., Tversky A. Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*. 1979. Vol. 47, No. 2. P. 263–292. DOI: <https://doi.org/10.2307/1914185>
20. Simon H. A. *Administrative Behavior: A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organizations*. 4th ed. New York : Free Press, 1997.

21. Тимчишин А. М. Судова експертиза як процесуальна форма використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Південноукраїнський правовий часопис*. 2023. № 1. С. 228–235. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.1.40>.
22. Колодін Д. О., Степаненко О. В. Кваліфікація кримінальних правопорушень: поняття та значення. *Держава та регіони. Сер.: Право*. 2023. № 1 (79). С. 169–173. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2023.1.27>
23. Андрусів У.Б., Федик С.Є. Елементи принципу юридичної визначеності. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. С. 19–25.
24. Руснак О. Управління ризиками в контексті кризової ситуації: загальнотеоретичний і публічно-управлінський вимір. *Public management* 2025. № 11. С. 16–26. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2025-2\(43\)-2](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2025-2(43)-2)
25. Beck U. *Risk Society: Towards a New Modernity*. London : Sage, 1992.
26. Андрусак Г. М. Виправданий ризик (стаття 42 Кримінального кодексу України): до проблеми доцільності існування як самостійної обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип.4 (45). С.102–109. DOI: <https://doi.org/10.32782/ruuv.v4.2022.19>
27. Письменський Є. О. Підстави кримінальної відповідальності за зловживання владою або службовим становищем: проблеми, тенденції, перспективи. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2017. № 2 (16). С. 102–120.
28. Cannon W. B. *The Wisdom of the Body*. New York, NY: W. W. Norton & Company, Inc., 1932
29. Lazarus R. S., Folkman S. *Stress, Appraisal and Coping*. New York: Springer 1984.
30. Вирок Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 27.03.2017.
- 30 Вирок Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 27.03.2017 у справі № 185/12161/15-к. URL: <https://cutt.ly/HMIIFTb>
31. Ухвала Дніпровського апеляційного суду від 11.12.2020. Ухвала Дніпровського апеляційного суду від 11.12.2020 у справі № 185/12161/15-к (провадження № 11-кп/803/13/20). URL: <https://cutt.ly/LMIIAMH>
32. Постанова Верховного Суду від 21.05.2021. Постанова Верховного Суду від 21.05.2021 у справі № 185/12161/15-к (провадження № 51-6169км20). URL: <https://cutt.ly/cMIIIOZO>

References

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] vid 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. [in Ukrainian]
2. Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts (2001), art. 25. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf
3. Rome Statute of the International Criminal Court (1998). Official consolidated text. International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf>
4. International Committee of the Red Cross (ICRC) (2016). *Commentary on the Geneva Conventions of 12 August 1949*. Geneva: ICRC.
5. Prosecutor v. Galić, Case No. IT-98-29-T, Judgment, 12.05.2003. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. URL: <https://www.icty.org/x/cases/galic/tjug/en/gal-tj031205e.pdf>
6. Perka v. The Queen, [1984] 2 S.C.R. 232. Supreme Court of Canada. 1984. URL: <https://decisions.scc-csc.ca/scc-csc/scc-csc/en/item/5277/index.do>
7. United States v. Bailey, 444 U.S. 394 (1980). U.S. Supreme Court. 1980. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/444/394/>
8. Pekhnyk, A. V., Kroitor, A. V., Zavorodnia, Yu. V. (2019). *Teoriia ryzyku: istoriia ta suchasni pidkhody*. [Risk theory: history and modern approaches]. *Aktualni problemy polityky*, 63, 33–47. DOI: <https://doi.org/10.32837/app.v63i0.5> [in Ukrainian]
9. Lesko, A., Prychepa, I., Lesko, T. (2017). Development of approach to anticipatory risk management of the enterprise under uncertainty conditions. *Technology audit and production reserves*, 4(36), 9–15. DOI: <https://doi.org/10.15587/2312-8372.2017.108595>
10. Nekrasov, V., Katamadze, H. (2024). Ryzyk-oriientovanyi pidkhid (ROP) v diialnosti orhaniv pravoporiadku. [Risk-based approach (ROP) in the activities of law enforcement agencies]. *Korystin O. Ye. (Ed.), Realizatsiia filosofii "Intelligence-led Policing"*. Kyiv: VAITE, 311–341. DOI: <https://doi.org/10.36486/978-966-2310-66-5-25> [in Ukrainian].
11. Slastianykova, A., Piatodvernyi, M. (2024). Ryzyky v systemi ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv: metody otsiniuvannia. [Risks in the system of economic security of enterprises: assessment methods]. *Adaptivne upravlinnia: teoriia i praktyka. Ser. Ekonomika*, 19(38). DOI: [https://doi.org/10.33296/2707-0654-19\(38\)-16](https://doi.org/10.33296/2707-0654-19(38)-16). [in Ukrainian].

12. Muntian, S. M. (2023). Poniattia ta vydy ryzykiv ekonomichnii bezpetsi Ukrainy. [Concept and types of risks to the economic security of Ukraine]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*, 2, 530–532. DOI: <https://doi.org/10.32782/pdu.2023.2.77> [in Ukrainian].
13. Douglas, M., Wildavsky, A. (1982). *Risk and Culture: An Essay on the Selection of Technological and Environmental Dangers*. Berkeley: University of California Press.
14. Greene W. H. (2018). *Econometric Analysis* (8th ed.). Harlow: Pearson.
15. Bernaziuk, Ya. O. (2017). Konflikt interesiv yak superechnist mizh pryvatnymy ta sluzhbovymy interesamy. [Conflict of interest as a contradiction between private and official interests: theoretical and legal aspect]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Ser. Yurydychni nauky*, 2(1), 42–45. [in Ukrainian]
16. Chepkova, K. O. (2025). Spetsialni prava dytyny pid chas zbroinoho konfliktu. [Special rights of the child during armed conflict]. *Pravo i suspilstvo*, 4(2), 95–100. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.2.15> [in Ukrainian].
17. Masneva v. Ukraine, Application No. 5952/07, ECtHR, 20.12.2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108220>
18. Bondzyk, D. M. (2025). Psykholohichni kontseptsii ryzyku ta ryzykovanoi povedinky. [Psychological concepts of risk and risky behavior]. *Naukovyi visnyk KhDU. Ser.: Psykholohichni nauky*, 1, 56–63. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2025-1-7> [in Ukrainian]
19. Kahneman, D., Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*, 47(2), 263–292. DOI: <https://doi.org/10.2307/1914185>
20. Simon, H. A. (1997). *Administrative Behavior: A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organizations* (4th ed.). New York: Free Press.
21. Tymchyshyn, A. M. (2023). Sudova ekspertyza yak protsesualna forma vykorystannia spetsialnykh znan u kryminalnomu provadzhenni. [Forensic expertise as a procedural form of using special knowledge in criminal proceedings]. *Pivdennoukrainskyi pravovyi chasopys*, 1, 228–235. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.1.40> [in Ukrainian].
22. Kolodin, D. O., Stepanenko, O. V. (2023). Kvalifikatsiia kryminalnykh pravoporushen: poniattia ta znachennia. [Qualification of criminal offenses: concept and meaning]. *Derzhava ta rehiony. Ser.: Pravo*, 1(79), 169–173. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2023.1.27> [in Ukrainian].
23. Andrusiv, U. B., Fedyk, S. Ye. (2019). Elementy pryntsyphu yurydychnoi vyznachnosti. [Elements of the principle of legal certainty]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 1, 19–25. [in Ukrainian].
24. Rusnak, O. (2025). Upravlinnia ryzykamy v konteksti kryzovoi situatsii. [Risk management in the context of a crisis situation: general theoretical and public management dimension]. *Public management*, 11, 16–26. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2025-2\(43\)-2](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2025-2(43)-2) [in Ukrainian].
25. Beck U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
26. Andrusiak, H. M. (2022). Vypravdanyi ryzyk (stattia 42 Kryminalnogo kodeksu Ukrainy): do problemy dotsilnosti isnuvannia yak samostiinoi obstavyny, shcho vyklyuchaie kryminalnu protypravnist diiania. [Justified risk (Article 42 of the Criminal Code of Ukraine): to the problem of the expediency of its existence as an independent circumstance that excludes the criminal illegality of an act]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, 4(45), 102–109. DOI: <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2022.19> [in Ukrainian].
27. Pysmenskyi, Ye. O. (2017). Pidstavy kryminalnoi vidpovidalnosti za zlovzhvannia vladoiu abo sluzhbovym stanovyschem. [Grounds for criminal liability for abuse of power or official position: problems, trends, prospects]. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*, 2(16), 102–120. [in Ukrainian].
28. Cannon, W. B. (1932). *The Wisdom of the Body*. New York: W. W. Norton & Company.
29. Lazarus, R. S., Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal and Coping*. New York: Springer.
30. Vyroky Pavlohradskoho miskraionnogo sudu Dnipropetrovskoi oblasti vid 27.03.2017 u spravi № 185/12161/15-k [Verdict of the Pavlohrad City District Court of Dnipropetrovsk Region dated March 27, 2017 in case No. 185/12161/15-k]. URL: <https://cutt.ly/HMIIFTb> [in Ukrainian].
31. Ukhvala Dniprovskoho apeliatsiinoho sudu vid 11.12.2020 u spravi № 185/12161/15-k (provadzhennia № 11-kp/803/13/20) [Decision of the Dnipro Court of Appeal dated 11.12.2020 in case No. 185/12161/15-k (proceedings No. 11-kp/803/13/20)]. URL: <https://cutt.ly/LMIAMH> [in Ukrainian].
32. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 21.05.2021 u spravi № 185/12161/15-k (provadzhennia № 51-6169km20) [Resolution of the Supreme Court of May 21, 2021 in case No. 185/12161/15-k (proceedings No. 51-6169km20)]. URL: <https://cutt.ly/cMIIIOZO> [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 02.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026